

**Yeşeya: 58 Bağlamında Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da Makbul
Orucun Anlamı**
*The Meaning of Acceptable Fasting in Judaism, Christianity and Islam in the
Context of Isaiah:58*

İlbey DÖLEK

Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Bilimleri
Ana Bilim Dalı
*Assistant Professor Dr., Hatay Mustafa Kemal University, Faculty of Divinity, Depart-
ment of Religious Sciences*
Hatay, Turkey
ilbey.dolek@mku.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-6287-4067>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 2 Ağustos / August 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 2 Ekim / October 2019

Yayın Tarihi / Published: 15 Aralık / December 2019

Cilt / Volume: 10 Sayı / Issue: 23 Sayfa / Pages: 607-629

Atıf / Cite as: Dölek, İlbey. "Yeşeya: 58 Bağlamında Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da Makbul Orucun Anlamı [The Meaning of Acceptable Fasting in Judaism, Christianity and Islam in the Context of Isaiah: 58]". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi – Şırnak University Journal of Divinity Faculty* 10/23 (December 2019): 607-629. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.600512>

Copyright © Published by Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Şırnak, Türkiye (Şırnak University, Faculty of Divinity, Şırnak, 73000 Turkey).

Öz

Makbul orucu, Tanrı'nın kullarından istediği ve bundan hoşnut olacağı gerçek ya da doğru oruç olarak tarif etmek mümkündür. Bakara suresi 183. ayette geçen “oruç size farz kılındığı gibi sizden öncekilere de farz kılınmıştır” ifadesinden hareketle İslam'dan önce Yahudileri ve Hristiyanları içine alan diğer din mensupları için de oruç tutmanın emredildiği anlaşılmaktadır. Bu makale, Kuran'ın dışında Yahudi ve Hristiyan kutsal metinlerinde oruç nasıl anlatılmaktadır? Söz konusu dinlerin kutsal metinlerinde makbul oruç tasvirleri arasında ne tür benzerlik ve farklar bulunmaktadır? Tanah'ın Yeşaya Kitabı, 58. bölümündeki “Gerçek Oruç” bağlamında oruç ibadetinin özünde ne vardır? ve Rab'bin hoşnut olacağı makbul orucun fenomenolojik anlamda özellikleri nelerdir? sorularına odaklanmaktadır. Kadim bir geçmişi olan oruç ibadetinin gizli ve gösterişten uzak yapılması kutsal metinlerin ortak tavsiyesidir. Bunun yanında hem insanın kendi nefsinin terbiye etmede bir araç hem de Tanrı ile olan ilişkisinde yakınlaşmayı sağlayan bir ibadet olarak orucun, Tanrı katında makbul bir değere sahip olması için ahkâmı yanında adabının ve esrarının (hikmet) da gözetilmesi gerektiği kutsal metinlerde ifade edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Oruç, Kutsal Metin, Yahudilik, Hristiyanlık, İslam.

Abstract

It is possible to describe a favorable fast as a true or right fast, which God wants and pleases from his servants. Quran says (al-Baqarah 2/183) “Fasting is prescribed to you as it was prescribed to those before you”. From this point of view, it is understood that fasting is also ordered for members of other religions, including Jews and Christians before Islam. This article focus on how is fasting described in the Holy Quran, Jewish and Christian scriptures? What similarities and differences exist between the depictions of acceptable fasting in the sacred texts? What is the essence of fasting in the context of “True Fasting” described in Isaiah's Book 58, and what are the characteristics of the favorable fasting that the Lord will be pleased with in the phenomenological sense? the fasting worship, which had an ancient history, was a secret recommendation of the sacred texts. In addition, it is stated in the sacred texts that in order to have a favorable value in the sight of God, fasting should be observed in addition to manners and mysteries (wisdom), both as a means of nurturing one's own self and as a worship that provides closer convergence in his relationship with God.

Keywords: The History of Religion, Fasting, Holy Text, Judaism, Christianity, Islam.

Extended Abstract

Fasting from the root of the Arabic “savm / siam” in Persian means “rüze”, and to imply that this is a promise of self-inclination. Fasting worship, which is seen in almost all religious traditions, is important in that it aims at strengthening the spiritual structure by weakening the desires and desires and concentrating on the mental and mental structure by abandoning the desires and emotions such as eating, drinking and sexuality at certain times. Fasting is also seen in religious traditions before Islam, Christianity and Judaism, which are known as monotheistic religions as an ancient worship as old as human history. It is possible to describe a favorable fast as a true or right fast, which God wants and pleases from his servants. Quran says (al-Baqarah 2/183) “Fasting is prescribed to you as it was prescribed to those before you”. From this point of view, it is understood that fasting is also ordered for other religious members, including Jews and Christians before Islam. How is fasting described in the Holy Quran, Jewish and Christian scriptures? What similarities and differences exist between the depictions of acceptable fasting in the sacred texts? What messages contain the depictions of Mary, David, and Jesus’ fasting in the sacred texts for modern people? Today, as in other worship, some criticisms are expressed that the worship of fasting is evacuated and removed from its essence.

This article focus on What is the essence of fasting worship in the context of “True Fasting” described in Isaiah’s Book 58, and what are the characteristics of the favorable fasting that the Lord will be pleased with in the phenomenological sense? As a result, it was seen that the fasting worship, which had an ancient history, was a secret recommendation of the sacred texts. In addition, it is stated in the sacred texts that in order to have a favorable value in the sight of God, fasting should be observed in addition to manners and mysteries (wisdom), both as a means of nurturing one’s own self and as a worship that provides closer convergence in his relationship with God. In the Old Testament, it is seen that the Jews fasted to beg, ask for forgiveness and forgiveness to the Lord. According to the New Testament, Jesus is fasting in the desert for forty days and forty nights, and he teaches the apostles when and how to fast. Today, Christians seem to be fasting to understand the suffering and difficulties that Jesus suffered. As according to Matthew, the fasting person should take care of their attention: “Moreover when you are fast, be not, as the hypocrites, of a sad countenance: for they disfigure their faces, that they may appear unto men to fast. Verily I say unto you, they have their reward. But thou, when thou fastest, anoint thine head, and wash thy face; That thou appear not unto

men to fast, but unto thy Father which is in secret: and thy Father, which seeth in secret, shall reward thee openly." (6/16-18).

In the Islamic world, especially in Ramadan, there is intense living for fasting worship in which the self is nurtured, and the physical desires are avoided. All the surahs related to fasting were enlightened during the Medina period. It is reported that the Holy Qur'an is obliged to those who believe and those before him to refrain from opposing Allah. In the continuation of the verse, the sick or the passengers were ordered to keep the other days as long as they could not, and those who could not bear fast to ransom enough to feed the needy. It is stated that goodness and fasting are beneficial for believers. The common expectation of the sacred texts is that the fasting person is humble and loving and avoids vulgar behavior. Because the pious individual must not allow fasting to appear, no matter what religion, because God secretly sees and rewards openly. Isaiah 58, described in the fasting is not only to stay away from food and drink, and also help the poor to accept prayers, nude dressing, sharing of food with the hunger, the end of bad conversations and freedom of oppression must be accompanied by moral behaviors. It is understood that not only eating, drinking and getting away from lust should be reflected in the relationship of the fasting person with other living or inanimate beings other than God. Just as the aim of worship is to approach the sacred and supreme being of which man believes, it is seen that fasting worship has a special importance in the relationship of man with the sacred and is nourished from an ancient tradition in the context of sacred texts.

GİRİŞ

Oruç, ilahi dinler olarak bilinen Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'dan önce de uygulanan eski bir ibadettir. Bazen Tanrı'nın emri olarak tutulan oruç, bazen de farklı amaçlarla kişinin kendi istek ve arzularını denetlemesi olarak karşımıza çıkar. Arapçada "savm/sıyam", Farsçada ise "rüze" olarak ifade edilen oruç, nefsin arzu ettiği şeylerden, isterse bir söz olsun, imsak etmek yani kendini tutmak anlamına gelir.¹ Farklı coğrafyalarda ve zamanlarda olsa da bütün dinî geleneklerde görülen oruç ibadeti, arzu ve istekleri zayıflatarak ruhsal yapıyı güçlendirmeyi hedeflemesi ve belirli zamanlarda yeme, içme ve cinsellik gibi istek ve duyguları terk ederek ruhsal ve zihinsel yapıya ağırlık vermesi bakımından önemlidir.² Örneğin; Perulu İnkaların her yıl eylül ayında o yöredeki hastalık ve dertleri uzaklaştırmak amacıyla Situa adı verilen şenlik düzenledikleri ve bu şenliğe hazırlık amacıyla da gündüzleri oruç tuttıkları belirtilir.³ Kuzey Amerika yerlilerinden Mi'kmaq kabilesinde ise oruç, toplum bilincinin pekiştirilmesinden tutun da kişisel gelişimi desteklemeye kadar geniş kapsamlı eğitsel yönlere sahiptir.⁴

Sâbiîlerin kutsal kitabı Ginza'da inananlar günah, şer ve kötü fiil ve davranışlardan kaçınma tarzında oruca davet edilir.⁵ Sâbiîler, yılın bir ayında tuttıkları orucun yanı sıra yedi gün Güneş için, dokuz gün de İyi

¹ Ali İhsan Yitik, "Oruç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 33: 414,

² Şinasi Gündüz, "Oruç", *Din ve İnanç Sözlüğü* (Ankara: Vadi Yayıncılık, 1998), 295.

³ James G. Frazer, *Altındal II Dinin ve Folklorun Kökleri*, trc. Mehmet H. Doğan (İstanbul: Pa-yel Yayınları, 1992), 157.

⁴ Aybiçe Tosun, "Bir Din Eğitimi Uygulaması Olarak Kuzey Amerika Yerlilerinde Oruç: Mi'kmaq Kabilesi Örneği", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2015): 89.

⁵ Şinasi Gündüz, *Son Gnostikler Sâbiîler, İnanç Esasları ve İbadetleri* (Ankara: Vadi Yayıncılık, 1995), 162.

Şans Tanrısı için sabahtan akşama kadar yiyecek ve içeceklerden uzak durarak oruç tutarlardı. Bu oruç sadece yeme ve içme ile sınırlandırılmayıp elin, dilin ve benzeri organların kötülüklerden uzak tutulması şeklinde “ahlaki oruç” olarak da değerlendirilir.⁶ Sâbiîlerin kutsal kitabındaki:

“Seçkinim, sana söylüyorum; inançlım, sana öğretiyorum: Büyük orucu tut. Bu dünyanın yiyeceğinden, içeceğinden uzak durmak şeklindeki bir oruç değildir. İffetsiz göz kırpmalara karşı gözlerinle oruç tut, kötülüğe bakma ve onu yapma. Sana ait olmayan kapılara kulak misafiri olmaktan sakınmak için kulaklarınla oruç tut. Kötü yalanlara karşı ağzınla oruç tut ve yalancılığı ve dolandırıcılığı sevme. Kötü düşüncelerden sakınmak için kalplerinle oruç tut ve kalplerinde kötülük, kıskançlık ve kaygıyı barındırma...”⁷ ifadeleri bunu vurgulamaktadır.

Eski İran'daki dinlerden Mani dininde (Manihaizm) ve uzak doğu dinlerinden Budizm, Hinduizm ve Caynizm'de oruç ibadeti vardır. Hindu kutsal metinlerinde orucu ifade eden “upvaas” kelimesi (upa: yakınlık, vaas: durmak) yakın durmak demektir. Yani kelime anlamı itibariyle oruç, kişiyi Yaratıcı'ya yakınlaştırma anlamı taşır.⁸ Hindular, Dev Deepavali (Tanrıların Işıkları Bayramı) diye bilinen festivalde çok ciddi kutlamalar yaparlar. Ganga nehrinin üzerinde dolunay gözüktüğünde gatlarda binlerce kandil yakılır. O gün oruç tutulur ve arınma ritüeli için Ganga'nın sularına dalınır. Hindular o gün yapılan ibadetlerin diğer günlerde yapılanlara göre çok daha fazla olduğuna inanırlar.⁹ Caynizm'in kurucusu Mahavir (M.Ö. 599 -527) yüce bir merteye elde etmek için oruca benzer sert bir perhizle yola çıkmış ve ona inananlar da bu yolu takip etmişlerdir. Caynist keşişlerin kurtuluşa erişebilmek amacıyla yeme, içme gibi dünyevi olan her türlü faaliyetten uzak durarak ölümle sonuçlanacak şekilde oruç (samlekhan) tuttıkları bilinmektedir.¹⁰ Budizm'in kurucusu Buda (Şakya-Moni) felsefesini “Orta yol” terimiyle ifade etmiş¹¹, bunu da “Ne

⁶ Gündüz, “Oruç”, *Din ve İnanç Sözlüğü*, 295.

⁷ Ginza 18; bk. Gündüz, *Son Gnostikler Sâbiîler*, 163.

⁸ Hinduizm'de hafta içi veya gezegensel etkilere göre oruç, Festival oruçları, Kamerî gün oruçları ve Büyüyen ve küçülen ay orucu ile ilgili bk. Thowhidul İslam, “*Hinduizm, Budizm ve İslam'da Oruç: Mukayeseli Bir Çalışma*”, Ramazan ve Oruç, ed. Berat Açıl v.dğr. (İstanbul: Belikan Basım, 2015): 64-68.

⁹ Nermin Öztürk, «Hinduizm'de Ganga Arti Ritüeli», *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (Aralık 2018): 88.

¹⁰ Mircae Eliade- Ioan P. Couliano, “Caynizm”, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, ed. İsmail Taşpınar, trc. Ali Erbaş (İstanbul: İnsan Yayınevi, 1997), 75.

¹¹ Hammet Arslan, “Budizm”, *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni: Akli Düşünce ve Felsefenin Doğu'dan Doğuşu: Babil-Keldani-Çin-Hint-İran-İbranî Gelenekleri* (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2015), 1: 675-722.

dünyaya bağlanmak, ne de vazgeçmek” şeklinde izah etmiştir. Bu hedefe ulaşmak için Buda’nın iki ayda bir oruç tuttuğu ve bu oruç esnasında herkesin huzurunda günahlarını itiraf ettiği belirtilir.¹² Budizm’de ayrıca, keşişlerin öğle vaktinden ertesi gün şafak vaktine kadar katı yiyecek tüketmeleri yasaktır.¹³ Budizm’de Buda’nın doğum gününü ve Hinduizm’de Tanrı Vişnu’nun Krişna formunda hulül etmesinin yıl dönümünü kutlamak amacıyla oruç tutulduğu kaynaklarda belirtilmektedir.¹⁴

İslam öncesi Cahiliye Dönemi’nde Ramazan ayının Araplar tarafından takdis ve tazim edilen aylar arasında yer aldığı, içerisinde Abdulmuttalib ve Hz. Muhammed’in de bulunduğu Hanîf/Hânîs yahut Ahmesî denilen pek çok kişinin Hira’da ve Kâbe’de itikâfa girip oruç tuttıkları hatta bu iki ritüelin daha kadim köklere, İbranilere kadar ulaştığı kaydedilir.¹⁵ Bu konuda Yahudi âlimi Maymonides’e göre, İslam’ın ilk yıllarında Hz. Muhammed, Yahudiler gibi Kudüs’e yönelerek ibadet edilmesini, haftanın yedinci gününün Sebt yani Şabat gibi kutlanmasını, yıllık oruç ve tövbe günü olarak Kefaret Günü’nün (Yom Kipur) kabul edilmesini istemiş, ancak Yahudiler Hz. Muhammed’i peygamber olarak kabul etmeyince, bu kararını değiştirmiştir.¹⁶

Bu çalışmada, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’ın kutsal metinleri çerçevesinde, söz konusu dinlerin oruç türleri, şekilleri, fikhî anlamda orucu bozan ya da bozmayan haller ile orucun ne zaman başlayıp bittiği yönündeki tartışmalara girmeden; Bakara suresi 183. ayette “sizden öncekilere de farz kılınan oruç” ile ifade edilen geçmiş kavimlere emredilen oruç ile Müslümanlara farz kılınan Ramazan orucu aynı mıdır? Yeşaya kitabının 58. bölümünde geniş bir şekilde açıklanan “Gerçek Oruç” bağlamında ilahi dinler olarak kabul edilen Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet’in kutsal metinlerinde geçen oruç tanımlarını ve örneklerini fenomenolojik anlamda nasıl anlamalıyız? şeklindeki sorular tartışma konusu yapılacaktır.

¹² Ahmet Kahraman, “Eski Dinlerde ve İslam’da Oruç”, *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]* 10/112-113, (1971): 318; Gündüz, “Oruç”, *Din ve İnanç Sözlüğü*, 295.

¹³ Hammet Arslan, *Kutsal Metinlere Göre Budizm’de Manastır Hayatı* (İzmir: Tıbyan Yayınları, 2015), 282.

¹⁴ Hasan Büyükkaya, *İlahi Dinlerde Oruç* (Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi, 2018), 107.

¹⁵ Emrah Dindi, “Cahiliye Araplarında Ramazan Ayı, İtikaf ve Oruç”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 3/2 (2017): 48.

¹⁶ Baki Adam, “Yahudiliğin Hristiyanlığa ve İslam’a Bakışı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (1997): 354-355.

1. YAHUDİLİKTE ORUÇ

Yahudilikte öncelikle nefsi alçaltmanın ve istekleri denetlemenin bir aracı olarak kabul edilen oruç ibadeti, Tanah'ta "tzom" veya "innahnefes" kalıbıyla kullanılır. Yahudilikte oruç, İsrail halkının bütün günahlarının bağışlanması için yerine getirilmesi gereken bir yasa¹⁷ olmasının yanında Kral Dâvud'un yaptığı gibi Tanrı'ya dua yapabilmek için bir hazırlık ritüeli olarak algılanır.¹⁸ Tanah'ta oruç tutmak; Tanrı ile kurulan bağın, peygamberlerin aldığı vahyin ve tarihsel olarak Yahudilerin yazgısı haline gelen sürgün hayatında meydana gelen önemli olaylarla ilişkilidir.

Yahudi gelenekte oruç, erken dönemlerden itibaren matem, tövbe ve dua ile ilişkilendirilmiştir. Musa'nın Yasa'sı oruç tutmayı sadece günahları bağışlama günü için gerekli kılmakla birlikte ulusal kriz dönemlerinde orucun ilan edildiğini görmekteyiz.¹⁹ İsrail'in Tanrısı Yahve'nin İsrail halkı ile yapacağı anlaşmanın emirlerini Hz. Musa'ya yazdırmak için onu Sina Dağı'na çağırdığı ve Hz. Musa'nın kırk gün yemek yemeden ve su içmeden orada kaldığı anlatılır.²⁰ Hz. Musa'nın Sina Dağı'na pazartesi günü çıktığına ve perşembe günü geri döndüğüne inanan Yahudiler pazartesi ve perşembe günleri oruç tutarlar.²¹

Yahudilerin en önemli orucu Yom Kipur olarak bilinen Kefaret Günü orucudur. İbranice'de "Kipur" sözcüğü Tanrı'yla hesaplaşıp temize çıkma, günahtan arınma ya da kefarete ödeme anlamındaki "Lehaper" sözcüğünden türetilmiştir. Aynı fiilden türetilen bir başka sözcük "Kapara" dır. Arapça ve Türkçede aynı anlamı taşıyan "Kefaret" kelimesi de aynı kökten gelmektedir.²² Yom Kipur yani Kefaret Günü orucu, İbrani takviminde yedinci ayın (Tişri) onuncu gününe denk gelir. Yahudiler yılda bir kez günahların bağışlanması için 25 saate yakın oruç tutarlar ve o gün çalışmak yasaktır. O gün kutsal keten giysiler (çul) giyilir ve Rab'bin günahları bağışlaması için Şabat'a uygun şekilde hareket edilerek nefsin istekleri denetlenir.²³ Yom Kipur, Yahudi geleneğinde Sinagog'da yıllık olarak yapılan ibadetler arasında yer alır. Kipur Günü'ne riayetin ve o gün kurban kesme geleneğinin Hz. Musa dönemine ait bir uygulama olduğu,

¹⁷ Levililer 16/34.

¹⁸ II. Samuel 12/16-18, Yitik, "Oruç", 33: 414.

¹⁹ Barry Webb, *Yeşaya'nın Mesajı* (İstanbul: Haberci Yayınevi, 2010).

²⁰ Çıkış 34/28.

²¹ Hamidullah, *Niçin Oruç Tutarız?*, 11.

²² Suzan Alalu v.dğr., *Yahudilikte Kavram ve Değerler (Dinsel Bayramlar, Kavramlar ve Gereçler)*, haz. Yusuf Altıntaş, 3. baskı (İstanbul: Gözlem Yayınevi, 2018), 46.

²³ Levililer 16/29-31, 23/26-32; Sayılar 29/7.

Tevrat'ın "Bütün suçlarından dolayı İsrail oğulları için yılda bir kere kefaret etmek üzere, sizin için bu sonsuz kanun olacaktır ve Rabbin Musa'ya emrettiği gibi yaptı" hükmüne dayandırılır.²⁴ Yahudilerin o gün sadece oruç tutmadıkları aynı zamanda çalışma yasağına uydukları ve günahlarının kefareti için de Tanrı'ya kurbanlık sunular yaktıkları, dolayısıyla günahların Rab katında bağışlanması için sadece aç ve susuz kalmanın yeterli olmadığı anlaşılmaktadır.

Tanah'ta Hz. Musa'dan sonra yaşayan peygamberlerin, kralların veya önemli şahsiyetlerin oruç uygulamalarına da yer verilmiştir. II. Samuel kitabında Davud'un Hititli Uriya'yı öldürdükten sonra onun karısı olan Bat-Şeva'yı eş olarak aldığı ve ondan olan çocuğunun hastalanması üzerine çocuğun iyileşmesi için oruç tuttuğu anlatılır.²⁵ Çocuk iyileşmeyip yedi gün sonra ölünce Davud'un yattığı yerden kalkıp yıkandığı ve elbiselerini değiştirdikten sonra yemek yediği görülür. Bunun üzerine hizmetkârların "çocuk yaşarken oruç tuttun, ağladın; ama ölünce kalkıp yemek yedin" şeklindeki sitemlerine Davud şöyle cevap vermiştir: "Çocuk yaşarken oruç tutup, ağladım. Çünkü, kim bilir, Rab bana lütfeder de çocuk yaşar diye düşündüm. Ancak çocuk öldü. Artık neden oruç tutayım? Onu geri getiremem ki? Ben onun yanına gideceğim o bana geri dönmeyecek."²⁶ Buradan hareketle Davud'un, bir dileğinin yerine gelmesi için ve Rab'in yardımına muhtaç olduğunun göstergesi olarak oruç tuttuğu anlaşılmaktadır.

Yahudi kutsal kitabında, Filistinlilerin İsraililerle yaptığı savaşta Saul ve oğullarının öldürülmesinin ardından yiğitlerin Saul ve oğullarının cesetlerini Yaveş'e getirerek oradaki yabanıl fıstık/ılgın ağaçlarının altına gömdükleri ve sonra yedi gün oruç tuttıkları anlatılır.²⁷ Daniel oruçlu bir şekilde Rab'be halkının günahlarını itiraf etmiş, dua ve yakarıшта bulunmuş ve çul kuşanıp külde oturmuştur.²⁸ Nehemya kitabında tüm Yahudilerin yedinci ayın yirmi dördüncü günü oruç tuttuğu, çul kuşandıkları ve başlarına toprak serptikleri bunun yanında günahlarını ve atalarının yaptıkları tüm kötülükleri de ayakta itiraf ettikleri belirtilmiştir.²⁹ Ester kitabında da, Kral Ahaşveroş'un Haman'ı destekleyen karar sonrası Mordekay'ın giysilerini yırttığı, çula sarıldığı, başından aşağı kül döktüğü, yüksek sesle feryat ettiği; bunu gören tüm Yahudi halkının da Mordekay'ı

²⁴ Levililer 16/34; Ahmet Güç, *Dinlerde Mabed ve İbadet* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 154.

²⁵ II. Samuel 12/ 1-17.

²⁶ II. Samuel 12/21-22.

²⁷ I. Tarihler 10/8-12, I. Samuel 31/13.

²⁸ Daniel 9/3-6.

²⁹ Nehemya 9/1-3.

yalnız bırakmayıp oruç tuttuğu, ağladığı ve feryat ettiği yazılıdır.³⁰ Kendisini halkına adayan ve cesaret timsali olarak görülen Kraliçe Ester'in³¹ orucu olarak anlatılan bölümde Ester, Yahudilerin kurtuluşu için yapmış olduğu mücadelede başarılı olmak ve Rab'bin yardım etmesi için bütün Yahudilerden kendisi için üç gün üç gece hiçbir şey yemeden ve içmeden oruç tutmalarını istemiştir.³² Bu olayı anmak için Yahudiler Adar ayının on üçünde Purim'den³³ bir gün önce Ester orucu (Ta'anit Ester) tutarlar.

Zekeriya kitabında bahsedilen dördüncü (Tammuz), beşinci (Av), yedinci (Tişri) ve onuncu ayın (Tevet) oruçlarının Yahudiler için sevinç, coşku dolu mutlu bayramlar olduğundan bahsedilir.³⁴ Yahudi geleneğinde oruç günlerinin tarihsel geçmişlerine dayandığından yukarıda bahsetmiştik. Örneğin Yahudilerin; Tammuz'un on yedisinde duvarların yıkılışı, Tevet'in onunda Kudüs'ün işgalinin başlangıcı, Av'ın dokuzunda (Tishah be-Av) Tapınağın yıkılışı, Tişri ayının üçünde Babil valisi Gedelya'nın Netya oğlu İsmail ve adamları tarafından öldürülmesi (Tzom Gedalyah) anısına oruç tuttukları görülür.³⁵ Ezra Yeruslayim'e dönerken Ahava Kanalı yanında Tanrı'nın huzurunda alçak gönüllü davranarak kendileri, çocukları ve malları ile güvenli bir yolculuk yapmak için oruç ilan etmiştir.³⁶

Yeremya peygamber, Neriya oğlu Baruk'tan oruç günü tapınağa giderek kendisine yazdırdığı Rab'bin sözlerini halkına okumasını istemiştir. Baruk, Yeremya'nın söylediklerini yerine getirmiş ve Yahuda Kralı Yoşiya oğlu Yehoyakim'in krallığının beşinci yılının dokuzuncu ayı, Yeruslayim'de yaşayan bütün halk ve Yahuda kentlerinden Yeruslayim'e gelen herkes için Rab'bin önünde oruç ilan etmiştir.³⁷ Yukarıda verilen pasajlara benzer bir

³⁰ Ester 4/1-4.

³¹ Ester, Ester kitabının merkez karakteri ve kahramanıdır. Onun adı muhtemelen Pers tanrıçası İştâr'dan (Ishtar) gelmektedir. Onun araya girmesi ile Yahudiler Persler tarafından yok olmaktan kurtulmuştur. Onun İbrani adı Hadassa (Hadassah)'dır. Hadassa, Ester kitabına göre (2/7) Sus Kalesinde Benyamin oymağından Mordekay adındaki Yahudinin amcasının kızıdır. Robert Goodman, *Teaching Jewish Holidays: History, Values and Activities* (Denver, Colorado: A.R.E. Publishing, 1997), 133; Ester 2/5-7.

³² Ester 4/16; 9/30.

³³ Purim, Farsça Pûr'den (kura) sözcüğünün çoğuludur. Tanah'ın Ester kitabında Haman ile Mordekay arasında kura çekilmesinden sonra gelen şölene verilen addır. Bk. David G. Firth, *Ester'in Mesajı: Görünmeyen Ama Var Olan Tanrı*, trc. Nimet Yıldırım Neal (İstanbul: Haberci Basın Yayın, 2015), 76; Ester 3/1-15.

³⁴ Zekeriya 8/19.

³⁵ II. Krallar, 25/23-95, Birinci Tapınağın yıkılışı Yeremya kitabında (52/12) beşinci ayın (Av) onuncu günü olduğu iddia edilirken II. Krallar kitabında (28/8) beşinci ayın yedinci günü olduğu yazılıdır. Jewish Holidays: Fasting&Fast Days, Erişim: 13.05.2019, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/fasting-and-fast-days#1>

³⁶ Ezra 8/21.

³⁷ Yeremya 36/6-99.

anlatım Yunus'un, Ninova halkına seslenişinde de bulunur. Yunus halkına Ninova'nın kırk gün sonra yıkılacağını söylediğinde Ninova halkının oruç ilan ettiği ve küçük büyük herkesin çula sarıldığı anlatılır.³⁸ Yoel kitabında da Rab'bin İsrailoğullarının kurtuluşu için "oruç tutarak, ağlayıp yas tutarak bütün yüreğinizle bana dönün" demesi önemlidir. Aynı bölümün devamında Rab'bin duayı kabul etmesi için İsrailoğullarının toplanması ve oruç için bir gün belirlemesi istenmektedir.³⁹ Hakimler kitabında İsrail halkının Benyaminoğulları ile savaşırken Beytel'de Rab'bin huzurunda ağladığı ve akşama kadar oruç tuttıkları anlatılır.⁴⁰ Aynı şekilde bütün İsrail halkı Samuel önderliğinde Mispa'da toplanarak günahlarını itiraf ederek oruç tutmuşlardır.⁴¹

Yeremya kitabında Rab'bin İsrailoğullarından şikayetçi olduğu ve Yeremya'nın halkı için yalvarmamasını istediği, hatta oruç tutsa bile onların feryatlarına kulak vermeyeceği belirtilmektedir.⁴² Yahudilerin söz ve davranışlarındaki tutarsızlıktan âdetâ Rab'bin bıktığı anlatılır. Zekeriya kitabında Yahudilerin yetmiş yıldır beşinci ve yedinci aylarda oruç tuttıkları ve dövünüp ağlayarak Rab'be yalvardıkları, ancak "Rab'bin burada gerçekten benim için mi oruç tutuyordunuz? Yiyip içerken kendiniz için mi yapıyordunuz?"⁴³ sözleri Yeşeya kitabının 58. bölümünü hatırlatmaktadır. Rab, Zekeriya aracılığıyla halkına seslenerek "gerçek adaletle yargılayın, birbirinizi sevin, dul kadına, öksüze, yabancıya, yoksula baskı yapmayın. Birbirinize karşı yüreğinizde kötülük beslemeyin" şeklinde uyarılarda bulunmuştur.⁴⁴ Burada aklanma için sadece oruç tutmanın yeterli olmadığı, Rab'bin hoşnut olacağı makbul orucun güzel söz ve davranışlarla desteklenmesi gerektiği bir kez daha hatırlatılmaktadır.

Orucun Yahudilerde toplu olarak belli bir günde yapıldığı ve oruçlu günlerde Yahudilerin çula büründükleri görülmektedir.⁴⁵ Çula bürünme, daha çok sıkıntıların geçmesi için tutulan yas orucu günlerinde gerçekleşmiştir. Çünkü çul elbiseleri, ölüm haberinin alınması üzerine ağlayıp feryat edilerek giyilen yas göstergesidir. Bu kıyafetler genellikle vücuda yapışık, bel ve göğüs altında olan kalın bir kumaştan oluşmaktadır.⁴⁶ Ya-

³⁸ Yunus 3/5.

³⁹ Yoel 2/12-15.

⁴⁰ Hakimler 20/26.

⁴¹ I. Samuel 7/6.

⁴² Yeremya 36/10-12.

⁴³ Zekeriya 7/1-8.

⁴⁴ Zekeriya 7/9-10.

⁴⁵ Hakimler 20/26; I. Samuel 7/6.

⁴⁶ Ahmet Güç, "Yahudilikte Defin ve Sonrasına Ait Gelenekler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2001): 66.

hudi geleneğinde oruç tutarken çula sarılma uygulaması ve tutulan orucun kabul olunmadığı anda hissedilen duygular Mezmurlar bölümünde şu şekilde anlatılmaktadır:

“Oysa onlar hastalanınca ben çula sarınır,
Oruç tutup alçak gönüllü olurdum.
Duam yanıtız kalınca,
Bir dost, bir kardeş yitirmiş gibi dolaşırdım.
Kederden belim bükülürdü,
Annesi için yas tutan biri gibi”⁴⁷

...

“Oruç tutup ağlayınca,
Yine hakarete uğradım.
Çula büründüğüm zaman
Alay konusu oldum”⁴⁸

...

“Dizlerim titriyor oruç tutmaktan;
Bir deri bir kemiğe döndüm”⁴⁹

İsteklerin denetlendiği gün olarak oruç ibadetinin makbul olması, yani Rab'bi hoşnut etmesi beklenir. Yeşaya kitabının 58. bölümünde detaylı olarak hangi hallerde orucun kabul görmeyeceği anlatılarak yapılan yanlış davranışlar tek tek sıralanmıştır. Oruçlu günlerde işçilere kötü davranıldığında ve yumruklaşarak kavga edildiğinde dua seslerinin göklere ulaşmayacağı belirtildikten sonra gerçek manada makbul orucun nasıl olması gerektiği şöyle tasvir edilir:

“Benim istediğim oruç,
Haksız yere zincire, boyunduruğa vurulanları salıvermek,
Ezilenleri özgürlüğe kavuşturmak,
Her türlü boyunduruğu kırmak değil mi?
Yiyeceğinizi açla paylaşmak değil mi?
Barıksız yoksulları evinize alır,

⁴⁷ Mezmurlar 35/13-14.

⁴⁸ Mezmurlar 69/10-11.

⁴⁹ Mezmurlar109/24.

Çıplak gördüğünüzü giydirir,
Yakınlarınızdan yardımınızı esirgemezseniz,
Işığınız tan gibi ağaracak,
Çabucak şifa bulacaksınız.
Doğruluğunuz önünüzden gidecek,
RAB'bin yüceliği artçınız olacak.
O zaman yardım çağrılarınızı RAB yanıtlayacak,
Feryat ettiğinizde, 'İşte buradayım' diyecek.
"Eğer boyunduruğa, başkalarını suçlamaya,
Kötücül konuşmalara son verirsiniz,
Açlar uğruna kendinizi feda eder,
Yoksulların gereksinimini karşılırsanız,
Işığınız karanlıkta parlayacak,
Karanlığınız öğlen gibi ışıyacak."⁵⁰

Bu ifadelerden hareketle Yahudilerin sadece yasaya bağlı kalarak hareket ettikleri, ancak ibadetin içini dolduramadıkları ve bu nedenle zaman zaman Rab'bin İsrailoğullarından şikâyetçi olduğu kutsal kitapta ifade edilmiştir. Rab'bin istediği ve hoşnut olacağı orucun sadece aç ve susuz kalmak olmadığı Yeşeya kitabının 58. bölümünde geniş bir şekilde ifade edilmiştir. Buna göre; Tanrı'nın hoşnut olacağı makbul orucun sadece yemek ve içmekten uzak kalmak olmadığı ve bunun yanında duaların kabul olması için yoksullara yardım edilmesi, çıplakların giydirilmesi, yiyeceğin açlarla paylaşılması, kötü konuşmalara son verilmesi ve ezilenlerin özgürlüğe kavuşturulması gibi ahlaki davranışlarla beraber olması gerektiği vurgulanmıştır.

2. HRİSTİYANLIK'TA ORUÇ

İncillere göre Hz. İsa çölde kırk gün kırk gece oruç tutmuştur.⁵¹ Matta İnciline göre Hz. İsa, çölde şeytan tarafından oruçlu olduğu günlerde sınanmış ve tebliğ faaliyetine oruç tutarak başlamıştır. Şeytan, ilk sınavında Hz. İsa'ya: "Eğer Tanrı oğluyun taşlara söyle ekmek olsun" der. İsa, ona "İnsan sadece eklemekle yaşamaz, Tanrı kelamı ile yaşar" şeklinde cevap

⁵⁰ Yeşaya58/1-14.

⁵¹ Matta 4/1-9; Luka 4/1-2.

vermiştir.⁵² Vaftizci Yahya'nın ve öğrencilerinin sık sık oruç tuttuğu Sinoptik İncillerde anlatılır.⁵³ Vaftizci Yahya'nın öğrencileri bir gün İsa Mesih'e şöyle bir soru sorar: "Neden biz ve Ferisiler oruç tutuyoruz da senin öğrencilerin tutmuyor?". Hz. İsa onlara yine bir mesel (benzetme) ile cevap verir: "Güvey aralarındayken davetliler yas tutar mı?" Ama güveyin aralarından alınacağı günlerde oruç tutacaklarını belirtir.⁵⁴ İsa'nın Yahudi toplumunda bir Yahudi olarak yetiştiği ve kendisinin de bir Yahudi olduğu bilinir, ancak Hz. İsa'nın Yahudiliğin Ferisi kolunun din anlayışını İncillerde sıklıkla eleştirdiği görülür. Hz. İsa'nın sözlerinden hareketle fenomenolojik anlamda orucun bir "yas" olduğu ve hüznü dolu kalple orucun tutulması gerektiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Hristiyanlıkta oruç, bir sevincin ya da coşkunun değil bir yas döneminde sabırla ve hüznü bekleyişin sembolüdür.

Elçilerin İşleri kitabına göre, Antakya kilisesinde aralarında Barnaba, Niger denilen Şimon, Kireneli Lukius'un ve bölge kralı Hirodesle birlikte büyümüş olan Menahem ve Saul'un (Pavlus) bulunduğu elçiler ve öğretmenlerin oruç tutup Rab'be tapındıkları sırada Kutsal Ruh, Barnaba'yı ve Saul'u görevlendirmiş, bunun üzerine oradaki imanlılar oruç tutup dua ettikten sonra ellerini Barnaba ile Saul'un üzerine koyarak onları yolcu etmiştir.⁵⁵ Pavlus ve Barnaba, Pisidia bölgesine yaptığı misyon seyahatinde Listra, Konya ve Antioch'ta (Yalvaç) imanlılar için her kiliseye ihtiyarlar seçmiş ve orada dua etmeleri ve oruç tutmaları şeklinde tavsiyelerde bulunmuştur.⁵⁶ Pavlus'un Yeruşalayim'de tutuklandıktan sonra gemiyle Roma'ya yolculuğa çıkacağı zaman oruç gününü (Yom Kipur) kaçırdıkları ifade edilmiştir.⁵⁷

İncillere göre bir kişinin oruç tutması, aklanması için yeterli midir? Hz. İsa, kendi doğrularına güvenen ve başkalarına tepeden bakan Ferisilere mensup birinin haftanın iki günü oruç tutması örneği ile bu sorunun cevabını öğrencilerine açıklar: Biri Ferisi, diğeri vergi tahsildarı iki kişi tapınakta dua ediyorlardı. Ferisi şöyle dua etti: "Tanrım, soygunculara, hak yiyenlere, zina edenlere ya da şu vergi görevlisine benzemediğim için sana şükrederim. Haftada iki gün oruç tutuyor, bütün kazancımın ondalığını (zekâtını) veriyorum." Vergi görevlisi ise biraz uzağında gözlerini göğe kaldırmadan göğsünü

⁵² Matta 4/4.

⁵³ Matta 9/14, Luka 7/33; Matta 11/18; Luka 5/33; Markos 2/18.

⁵⁴ Matta 9/14-16; Luka 5/33-35.

⁵⁵ Elçilerin İşleri 13/1-3.

⁵⁶ Elçilerin İşleri 14/23.

⁵⁷ Elçilerin İşleri 27/9.

döverek “Tanrım, ben günahkâra merhamet et” diye dua etmiş. Hz. İsa öğrencilerine Ferisi değil de vergi görevlisinin duasının makbul olduğunu ifade ederek, “kendini kim alçaltırsa yüceltileceğini, kim kendini yüceltirse alçaltılacağı” söylemiştir.⁵⁸ Hz. İsa’nın bu örneğinden hareketle Hristiyan inancına göre edilen duanın kabul olması ya da kişinin aklanması için oruç tutmak tek başına yeterli değildir. Burada aynı zamanda, oruç tutan Ferisi ile oruçsuz vergi görevlisinin dualarından hareketle kişinin kendisini başkaları ile kıyaslamadan, kalpten ve içten dua yapmasının Rab katında ne kadar önemli olduğu da hatırlatılmaktadır.

“Oruç tuttuğunuz zaman ikiyüzlüler gibi surat asmayın. Onlar oruç tuttıklarını insanlara belli etmek için kendilerine perişan bir görünüm verirler. Size doğrusunu söyleyeyim, onlar ödülleri almışlardır.”⁵⁹

“Siz oruç tuttuğunuz zaman başınıza yağ sürüp yüzünüzü yıkayın. Öyle ki, insanlara değil gizlide olan Babanıza oruçlu görünesiniz. Gizlilik içinde yapılanı gören Babanız sizi ödüllendirecektir.”⁶⁰

İncillere göre, bir kişinin oruçlu olduğunda- Hz. İsa’nın sıklıkla ikiyüzlüler dediği Ferisiler gibi- asık suratlı olmaması, güler yüzlü olması ve oruç tuttuğunu insanlara belli etmemesi istenmektedir. Ayrıca, bir kişinin oruçlu olduğunu göstererek insanların takdirini kazanmak için perişan bir görünüm içine girmesinin Rab katında bir değerinin olmadığı altı çizilmektedir. Dolayısıyla Rab’bi hoşnut eden makbul orucun gizli ve sadece Rab için olması gerektiğidir. Hristiyanlıkta Hz. İsa’nın çarşıta can vermesi, bedensel istekleri bir kenara iterek insanlığın günahlarına kefaref olarak algılanması oruç ile yakından bağlantılıdır. Çünkü oruç, bedensel isteklerden ruhsal bir gaye için uzaklaşmak olarak kabul edilir. Hristiyanlıkta oruç ibadeti konusunda Hz. İsa özel bir istekte bulunmamıştır ancak ilk dönemlerde Hristiyanlar özellikle çarşamba ve cuma günleri oruç tutmuş, yılın bazı dönemlerinde özellikle et ve süt ürünlerine karşı da perhiz uygulamışlardır. Hristiyanların çarşamba ve cuma günü oruç tutmalarının fenomenolojik anlamı, Hz. İsa’nın ölümü öncesinde ve ölümü esnasında çektiği acıları hatırlamak ve içselleştirmektir. Hz. İsa, meşhur dağdaki vaazında manevi anlamda doğruluğa acıkıp susayanlar için de teselli edici sözler söylemiştir. “Ne mutlu doğruluğa acıkıp susayanlara! Çünkü onlar doyurulacaktır.”⁶¹ Buradaki açlık ve susuzluk ruhsal anlamda an-

⁵⁸ Luka 18/9-12.

⁵⁹ Matta 6/17-18.

⁶⁰ Matta 6/16-18.

⁶¹ Matta 5/6.

laşılacağı gibi bedensel olarak aç ve susuz kalarak oruç tutanların ahirette mükâfatını alacakları şeklinde de yorumlanabilir.

Hristiyan gelenekte batı kilisesinin etkili olduğu bölgelerde özellikle V. yüzyıl sonrasında çarşamba oruçlarının yerini cumartesi orucu almaya başlamıştır. Paskalya ve her mevsim başında tutulan üçer günlük oruçlar da zamanla bunlara ilâve edilmiş ve Hristiyanlar arasında oruç ibadeti yaygınlaşmıştır.⁶² Hristiyanlar VI. yüzyılın başlarında Lent orucunu pazar günleri hariç 6 hafta olmak üzere toplam 36 gün tutarken; VIII. Toledo Konsili'nde (683) buna senenin ondalık vergisi (öşür) denilerek başına dört gün eklenmiş ve toplam 40 güne çıkarılmıştır.⁶³ Günümüzde Katolik Kilisesi, II. Vatikan Konsili sonrası 1966'da alınan kararlar doğrultusunda oruç günlerini ikiye indirmiştir. Buna göre 14 yaşından büyük her Katolik, Paskalya döneminde sadece cuma günleri ve "Kül Çarşambası" diye adlandırılan günde et yemeyerek perhiz uygulamakla mükelleftir. Dolayısıyla Katolik Hristiyanlarda oruç, sadece yemeyi terk etmekten ibarettir. İçecekler için herhangi bir sınırlama yoktur. Oruç tutan kişi bir tam öğün yahut iki küçük öğün yiyebilir. Gücü yetmeyenler, ağır işlerde çalışanlar, aşırı fakirlik çekenler oruç tutmak zorunda değildir.⁶⁴

3. İSLAM'DA ORUÇ

İslam'ın beş şartından biri olan oruç, Kuran-ı Kerim'de toplam 11 ayette geçmektedir.⁶⁵ Ramazan orucu hicretin ikinci yılı Şaban ayında (Şubat, 624) Müslümanlara farz kılınmıştır.⁶⁶ Kuran-ı Kerim'de:

"Ey İnananlar! Oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız diye, size sayılı günlerde farz kılındı. İcinizden hasta olan veya yolculukta bulunan, tutamadığı günlerin sayısınca diğer günlerde tutar. Oruca dayanamayanlar, bir düşkünün doyuracak kadar fidye verir. Kim gönülden iyilik yaparsa o iyilik kendisinedir. Oruç tutmanız eğer bilerseniz sizin için hayırlıdır."⁶⁷

Yukarıda verilen ayete göre orucun Müslümanlara ve önceki kavim-

⁶² Yitik, "Oruç", 33: 414.

⁶³ John. A. Selbie- Louis H. Gray, "Fasting", *Encyclopedia of Religion and Ethics*, ed. James Hastings (Edinburg: T.&T. Clark, 1912), 5: 769.

⁶⁴ Fatma Yüksel, "İlâhî Dinlerde Oruç", *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi* 5 (2008): 37.

⁶⁵ Bk. el-Bakara 2/183, 184, 185, 187 ve 196; Nisa 4/92; Maide 5/89, 95; Tevbe9 / 112; Ahzab 33/35; Mücadele 58/ 4 ve Tahrim 66/5. İsmail Cerrahoğlu, "Kur'ân-ı Kerimde Oruç", *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]* 10/ 100-101, 263-271 (1970).

⁶⁶ İbrahim Kafi Dönmez, "Oruç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 33: 416.

⁶⁷ Bakara, 2/183-184.

lere farz kılındığı anlaşılmaktadır. Ayetin devamında ise sayılı günlerde (Ramazan ayı) orucunu tutmada özürlü bulunan kişilerin hangi şartlarda tekrar tutması gerektiği anlatılmaktadır.

Meryem suresinde, Hz. Meryem'in susma orucu anlatılır. Hz. Meryem'e melek tarafından Rabbinden bir çocuk doğuracağı müjdelendikten sonra Meryem çocuğa (Hz. İsa'ya) hamile kalmış, çocuğunu uzak bir yerde hurma ağacının altında dünyaya getirdikten sonra, insanlarla karşılaşırsa hiç kimseyle konuşmaması gerektiği bildirilmiştir. Çünkü Hz. Meryem'in kucağındaki bebeği gören Yahudiler "*Ey Harun'un kız kardeşi, senin baban kötü biri değildi; annen de iffetsiz bir kadın değildi*" diyerek Hz. Meryem'in iffetsiz olduğunu iddia etmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Meryem kucağındaki çocuğu göstermiş ve Hz. İsa (a.s) beşikte iken Yahudilere konuşmuştur.⁶⁸ Meryem suresindeki: "*Ye, iç, gözün aydın olsun. İnsanlardan birini göreceksin, "Şüphesiz ben Rahmân'a susmayı adadım. Bugün hiçbir insan ile konuşmayacağım."*⁶⁹ şeklindeki ayette "susma" eyleminin "savm" kelimesi ile ifade edilmesi orucun, yeme ve içmeden uzak kalma anlamının yanında konuşmadan uzak kalma ya da dilini tutma şeklinde "susma orucu"nu da (*savm-ı samt*) kapsadığı anlaşılmaktadır.

Susma orucunun farklı dinlerde de uygulandığı görülür. Örneğin Hint dinlerindeki yoga ve meditasyon teknikleri bir tür sükût⁷⁰ uygulaması olarak geçer. Yahudilikte Hz. Musa ve Hz. Zekeriya'nın bu oruca riayet ederek yerine getirdiği, İslam öncesi Mekke'de insanların gün boyu konuşmamayı ibadet saydıkları kaynaklarımızda bildirilmektedir.⁷¹ Mekke'de bazı kişilerin Ehl-i Kitap âdet ve geleneğine uyararak Hira Mağarasında ve Mekke dağlarının kovuklarında inzivaya çekilerek Allah'ın varlığını, yerleri ve gökleri teemmül ve insanlarla kelam etmekten uzak durma şeklinde sükût orucu tuttıkları ifade edilir.⁷² Cündioğlu'na göre susma orucunu ikiye ayırmak mümkündür. İlkinde göre sadece susmak suretiyle kişinin kendini başkalarıyla konuşmaktan alıkoymasıdır. Burada susmak zahiri anlamda kullanıldığından '*savm-ı samt-ı zahiri*' denilir. İkincisine göre ise kişinin başkaları ile konuşurken bile kendisiyle konuşmayı sürdürmesidir. Burada konuşmak batını anlamıyla yani zahire nazaran iç konuşma hare-

⁶⁸ Meryem, 19/18-30.

⁶⁹ Meryem, 19/26.

⁷⁰ Ayrıca, Patanjali'nin Yogasutra isimli eserinde oruç, saadete ulaştırıcı vasıtalar arasında sayılır. Mehmet İlhan- Hammet Arslan, "Bîrûnî'nin "Kitâbu Batenceli'l-Hindî" İsimli Risalesi Yogasutra'nın Bir Çevirisi midir?", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür, ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 10/3 (2013), 56.

⁷¹ Büyükkaya, "İlahi Dinlerde Oruç", 104.

⁷² Dindi, "Cahiliye Araplarında Ramazan Ayı, İtikaf ve Oruç", 46.

ketinin devam etmesinden dolayı 'savm-ı samt-ı batını' denir. Dış konuşma (*nutk-ı harici*) azaldığı ya da kesildiği takdirde iç konuşmanın (*nutk-ı dahili*) yani düşünmenin oruç ile harekete geçmesi beklenir. Bu bağlamda susma orucu, hiç konuşmamak değildir, bilakis içeride konuşabilmek için dışarıdan kesilmektir.⁷³ İslam'a göre Ramazan ayının son on gününde yapılması sünnet olan itikâf⁷⁴ ibadeti, susma orucuna yakın bir ibadettir. Elbette başkaları ile konuşmak Ramazan'da orucu bozmaz, fakat oruçlu iken mümkün mertebe gereksiz sözler konuşmayıp susarak Allah'ı anmak, tefekkür dalmak gerekir.⁷⁵ Bu çerçevede Hz. Muhammed'in ilk vahye muhatap olmadan önce sık sık Hira Mağarasında tek başına kalması ve uzun süre kalabalıktan uzak durması tıpkı Tanah'ta anlatılan Daniel'in görüm görmesini sağlayan orucu⁷⁶ gibi dış konuşmanın kesilmesiyle beraber iç konuşmanın artması şeklinde düşünülebilir.

Hicretin ikinci senesinde Müslümanlara farz kılınan Ramazan orucundan evvel oruç ibadeti Mekke döneminde Araplarca bilinmekteydi. Yahudi ve Hristiyanlarla sosyal ilişkilerde bulunan Mekkeli müşrikler işlemiş oldukları bir günaha kefarete olması amacıyla Yom Kipur'un Arap takviminde karşılığı olan Aşure gününde oruç tutarlardı. Hz. Muhammed'in de hicretten önce ve sonra Aşure orucunu hem kendisinin tuttuğu hem de ashabın da tutmasını tavsiye ettiği bilinmektedir.⁷⁷ Mekkeli müşriklerin putları için ibadet etmelerini Tanrı'ya yaklaşmak için yaptıklarını Kuran bize bildirmektedir (Zümer 39/3). Hz. Ayşe'nin rivayetine göre Kureyşliler cahiliye döneminde aşure günü oruç tutarlardı.⁷⁸ Ayrıca Recep ayında da oruç tutarlardı ve bu ayda putların ziyaretine gidip "Atire Kurbanı" keserlerdi.⁷⁹

Hadis kaynaklarına bakıldığında Allah, "Oruç benim içindir ve onun

⁷³ Düccane Cündioğlu, *Hz. İnsan*, 18. Baskı (İstanbul: Kapı Yayıncılık, 2019), 55-56.

⁷⁴ İtikâf (الاعتكاف) ibadet maksadıyla özellikle Ramazan ayının son on gününü camide geçirmeye denir. Sözlükte "hapsetmek, alıkoymak; bir yere yerleşmek, oraya bağlanıp kalmak" anlamlarındaki akf kökünden türediği kabul edilir. Bu anlamların dışında kişinin kendisini sıradan davranışlardan uzak tutması gerektiği de anlaşılır. İtikâfa giren kimseye mu'tekifya daâkif denir. Mehmet Şener, "İtikâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23: 457-459.

⁷⁵ Süleyman Uludağ, "Takva", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 39: 3.

⁷⁶ Daniel 10/2-3.

⁷⁷ Muhammed Selman Çalışkan, "Ramazan Orucunun Teşrii", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (2017): 187.

⁷⁸ Buhari, "Savm", 1

⁷⁹ Recep Demir, "Diğer İnanç Sistemlerinde ve İslam'da Oruç: Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Uluslararası Ramazan Sempozyumu: Ramazan ve Oruç (İstanbul-Ümraniye, 13-15 Temmuz 2012)*, ed. Berat Açıl-Fahrettin Altun (İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2015), 94.

mükâfatını ancak ben veririm"⁸⁰ buyurmuştur. Bir başka hadiste ise oruçlu birinin çirkin söz söylememesi ve kimse ile çekişmemesi gerektiği belirtilir. Eğer biri oruçlu birine kötü söz söylerse ona "*ben oruçluyum*" demesi öğütlenir.⁸¹ Oruç tutan kişinin yalan söylememesi ve hile ile iş yapmaması istenmekte olup bahsedilen kötü işleri terk etmeyen kişinin de orucunun yemeyi ve içmeyi bırakmaktan ibaret olduğu ve Allah katında bir değer taşımadığı ifade edilir.⁸² Bir başka hadisi şerifte, Hz. Davud'un yıl boyunca gün aşırı tuttuğu oruç (*Savm-ı Davud*) makbul oruç olarak tarif edilir. "*Allah katında en makbul oruç, Davud'un orucudur.*"⁸³ Bir başka hadisinde Hz. Muhammed'in "*Her kim, Ramazan orucunu inanarak ve sevabını Allah'tan umarak tutarsa, geçmiş günahları bağışlanır*"⁸⁴ diyerek Ramazan orucunun geçmiş günahlara kefaret olacağını ve sevabının sadece Allah'tan beklenmesi gerektiğini belirtmesi Fatıha suresindeki "*Yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yardım dileriz.*" (Fatıha 1/5) ayetini hatırlatmaktadır.

İmam Gazali, "*İhyâü'lUlumi'd- Din*" adlı eserinde orucu üç kısma ayırır. Bunlardan ilki Avam'ın orucudur; yeme-içme ve cinsel ilişkiden uzak durma ile eda edilir. İkincisi Havass'ın orucu; Avam'ın oruç esaslarına ek olarak kulak, göz, dil, el, ayak ve diğer azaları günahlardan korumaktır. Üçüncüsü de Ahassü'l Havass'ın orucu; Avam ve Havass'ın oruç esaslarıyla birlikte kalbini, hasis emeller, dünya düşüncelerinden sıyırmak ve Allah'tan başka her şeyden el etek çekerek sadece Allah'a bağlanmaktır. Bunların akıllarından dünya namına bir şey geçerse ve gönüllerine Allah ve ahiretten başka bir şey girerse oruçları bozular.⁸⁵ Kuran'da gerçek ya da makbul orucun takva التقوى ile ilişkisi kurulmuştur.⁸⁶ Avam için ayetlerin manası ise şudur: Oruç, yalnız bize değilmiş, zevklerden mahrum bırakma suretiyle sına, geçmiş ümmetlerde de varmış, derler. Nefse ağır gelen bir şeyin, umumi olduğu anlaşılınca ona tahammül kolaylaşır. Allah'ın has kulları için ise, bunun uyandırdığı mülâhaza şudur: Geçen ümmetlerdeki kardeşlerimiz de oruç nimetinden faydalanmışlar, diye Allah'a başkaca şükrederler.⁸⁷ Ayetlerden ve hadislerden hareketle, oruç tutma-

⁸⁰ Buhari "Savm", 3

⁸¹ Buhari, "Savm", 9.

⁸² Buhari, "Savm", 8; "Edeb", 51.

⁸³ Buhari, "Enbiya", 37, 38; Müslim, "Sıyam", 35.

⁸⁴ Buhari, "İman", 28; Müslim, "Sıyam", 203.

⁸⁵ İmam Gazzali, *İhyâü'lUlumi'd- Din*, trc. Ahmet Serdaroğlu, (İstanbul: Bedir Yayıncılık, 2019): 660.

⁸⁶ "*Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız ve takvaya erişmeniz için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı.*" (el-Bakara 2/183-184).

⁸⁷ Osman Keskiöğlü, "Tefsire Göre Oruç", *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi] Ramazan özel sayısı 4/1-2 (1965): 4.*

nın amacının takvaya sahip olmak olduğu anlaşılmaktadır. Dinin emir ve tavsiyelerine uyma, haram ve günahlardan kaçınma hususunda gösterilen titizlik anlamına gelen Takva, Seyyid Şerîf el-Cürçânî'ye göre, "Allah'a itaat ederek azabından sakınmaktır, bu da ceza almayı haklı kılan davranışlardan nefsi korumak suretiyle gerçekleşir."⁸⁸ Tasavvuf geleneği ibadetleri yorumlamada genelde batini anlamlara yoğunlaşmıştır. Sufi gelenekte özellikle açlık manevi gıda olarak yorumlanmış ve Kelabazi'ye göre oruç, Allah'ı görme ve Allah'la beraber olmaya vesile olan en önemli ibadetlerden biridir.⁸⁹ Aliya İzzetbegoviç'e (ö. 2003) göre; oruç tutarken beden acı çeker, talepte bulunur ve kendisine hizmet edilmez; öte yandan ruh bu acıyı denetlemektedir. Ruhun bedenle savaşı olan oruç, ruhun doğrudan tecrübe edilen ve acı veren bir zaferidir. Ona göre oruç, bu şekilde tecrübe edilirse sadece acı değil haz da duyulabilir.⁹⁰

Kuran-ı Kerim'den hareketle İslami gelenekte oruç ibadeti ilahi bir emir olarak Müslümanlar için son derece önemlidir. Oruç, bireysel olmasının yanı sıra toplumsal bir ibadettir. İslam'a göre oruç tutmak, sadece yeme-içme ve cinsel ilişkiden uzak durmak değil, aynı zamanda nefsin terbiye edilmesiyle beraber kötü düşüncelerden, sözlerden ve işlerden uzak durulmasıdır. Dolayısıyla Allah'ın emrettiği oruç, sadece şekilden ibaret olmayıp oruç sayesinde kişiye bir bilinç ve irade kazandırma halidir.

SONUÇ

Tek tanrılı dinlerin ilki olarak bilinen Yahudilik öncesinde birçok dinî gelenekte görülen oruç ibadeti Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da bulunmaktadır. Oruç ibadetini kimileri Hz. İbrahim'e kadar götürürken kimileri de Hz. Adem'e dayandırır. Tanah'ta geçen ifadelerle göre, Yahudilerin Rab'be yalvarma, af ve bağışlama isteğinde bulunmak için oruç tuttıkları görülür. Bu amaçla, Hz. Musa taşın tabletlere yazılmış On Emri almak için Sina Dağı'nda kırk gün kırk gece oruç tutmuştur. Bunun yanı sıra Yahudilikte günahların itirafı ve bağışlanması, savaşta galip gelmek, içinde bulunulan kötü şartlarda Rab'den yardım dilemek, sevilen birisinin hastada olduğunda iyileşmesi ve sevilen birinin ölümü karşısında yas tutmak amacıyla yerine getirilir. Yahudi geleneğinde yaşanan acı olayların anısına tahsis edilen çeşitli oruçların, bu felaketlerin hatırlanmasına, tarihi bir bi-

⁸⁸ Uludağ, "Takva", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 485.

⁸⁹ Vahit Göktaş, "İlk Dönem Müellif Sufilerinden Kelâbâzî'nin Oruçla İlgili Yorumları", *Ramazan ve Oruç*, ed. Berat Açıl v.dğr. (İstanbul: Belikan Basım, 2015), 109.

⁹⁰ Aliya İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar*, trc. Hasan Tuncay Başoğlu, 33. baskı (İstanbul: Klasik Yayınları, 2018), 316.

linç oluşturulmasına ve Yahudi kimliğinin korunmasına vesile olduğu görülmektedir.

Hristiyanlıkta oruçlu iken alçak gönüllü ve gösterişten uzak olunması istenmektedir. Yeni Ahit'ten hareketle günümüzde Hristiyanların Hz. İsa'nın çektiği acıları ve zorlukları anlamak için oruç tuttıkları görülür. Yeni Ahit'e göre Hz. İsa, çölde kırk gün kırk gece oruç tutmuş ve havarilere de ne zaman ve nasıl oruç tutacaklarını öğretmiştir. Hz. İsa, Yahudilikte olduğu gibi oruç ile duayı birleştirmiş ve bu sayede Rab için yapılan duaların daha makbul olacağını belirtmiştir. Aziz Pavlus ve beraberindeki imanlılar da Antakya'da ve Galatya'da ilk kilise üyeleriyle birlikte oruç tutmuşlardır.⁹¹ Hristiyanlıkta özellikle haftalık oruçlar Hz. İsa'nın yaşamı, ölümü ve tekrar dirilmesi inancına dayalı olarak Hristiyan gelenekte uygulanmıştır.

İslam'da oruç, Ramazan ayında yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durmanın yanında kötü söz ve fiilleri terkedilerek nefsi terbiye etmek, açlık çekenlerin halini anlamak, güçlü bir iradeye sahip olmak ve böylece Allah'a karşı gelmekten sakınmak amacıyla tutulur. Yeşeya kitabı 58. bölüm "Gerçek Oruç" bağlamında Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da orucun gizli, gösterişten uzak ve sadece Tanrı için yapılması gerektiği vurgusu benzerlik taşır. İlahi dinlerin kutsal metinlerinde oruç tutanın alçak gönüllü ve sevecen olmasının yanı sıra kaba davranışlardan kaçınması gerektiği belirtilmektedir. Hz. Muhammed'in "Nice oruç tutanlar vardır ki, oruçlarından onlara kalan sadece açlık ve susuzluktur"⁹² hadisi, Yeşeya kitabı 58. bölüm 'Gerçek Oruç' bağlamında ele alındığında kişinin oruçlu iken sadece yemek, içmek ve şehvetten uzaklaşmasının yeterli olmadığı, Tanrı ve tüm yaratılanlarla olan ilişkisine dikkat etmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adam, Baki. "Yahudiliğin Hristiyanlığa ve İslam'a Bakışı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (1997): 333-358.
- Alalu, Suzan- Arditi, Klara- Asayas, Eda- Basmacı, Teri- Ender, Fani- Haleva, Beki- Maya, Dalia- Pardo, Nimet- Yanarocak, Sara. *Yahudilikte Kavram ve Değerler (Dinsel Bayramlar, Kavramlar ve Gereçler)*. Haz. Yusuf Altıntaş, 3. Baskı. İstanbul: Gözlem Yayıncılık, 2018.
- Arslan, Hammet. "Budizm". *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni: Aklî Düşün-*

⁹¹ Mark Copeland, *A Survey of Fasting in the Old and New Testament* (Executable Outlines, 2001), 9.

⁹² İbn-i Mace, "Sıyam", 21.

- ce ve Felsefenin Doğu'dan Doğuşu: Babil-Keldani-Çin-Hint-İran-İbranî Gelenekleri. 1: 675-722. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2015.
- Arslan, Hammet. *Kutsal Metinlere Göre Budizm'de Manastır Hayatı*. İzmir: Tibyan Yayınları, 2015.
- Ateş, Süleyman. "Oruç", *Kur'an Mesajı: İlmi Araştırmalar Dergisi* 1/3 (1998): 3-26.
- Büyükkaya, Hasan. *İlahi Dinlerde Oruç*. Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi, 2018.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Kur'ân-ı Kerîmde Oruç", *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]* 10/ 101-102 (1970): 263-271.
- Copeland, Mark. A. *A Survey of Fasting in the Old and New Testament*. Executable Outlines, 2001.
- Cündioğlu, Dücan. *Hız. İnsan*, 18. Baskı. İstanbul: Kapı Yayınları, 2019.
- Çalışkan, Muhammed Selman. "Ramazan Orucunun Teşrii". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (2017): 157-192.
- Demir, Recep. "Diğer İnanç Sistemlerinde ve İslam'da Oruç: Karşılaştırmalı Bir Analiz". *Uluslararası Ramazan Sempozyumu: Ramazan ve Oruç Sempozyum Bildirileri (İstanbul- Ümraniye, 13-15 Temmuz 2012)*. Ed. Berat Açıl-Fahrettin Altun. 79-103. İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2015.
- Dindi, Emrah. "Cahiliye Araplarında Ramazan Ayı, İtikaf ve Oruç". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 3/2 (2017): 27-55.
- Dönmez, İbrahim Kafi. "Oruç". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33: 416-425. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Eliade, Mircea - Couliano, Ioan P. "Caynizm". *Dinler Tarihi Sözlüğü*. Ed. İsmail Taşpınar, Trc. Ali Erbaş. İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.
- Firth, David G. *Ester'in Mesajı: Görünmeyen Ama Var Olan Tanrı*. Trc. Nimet Yıldırım Neal. İstanbul: Haberci Basın Yayıncılık, 2015.
- Frazer, James, G. *Altında II Dinin ve Folklorun Kökleri*. Trc. Mehmet H. Doğan. İstanbul: Payel Yayıncılık, 1992.
- Gazzali, İmam. *İhyaü'lUlumi'd- Din*. Trc. Ahmet Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayıncılık, 2019.
- Goodman, Robert. *Teaching Jewish Holidays: History, Values and Activities*. Denver, Colorado: A.R.E. Publishing, 1997.
- Göktaş, Vahit. "İlk Dönem Müellif Sufilerinden Kelâbâzî'nin Oruçla İlgili Yorumları". *Ramazan ve Oruç*. Ed. Berat Açıl v.dğr. İstanbul: Belikan Basım, 2015.
- Güç, Ahmet. *Dinlerde Mabed ve İbadet*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Güç, Ahmet. "Yahudilikte Defin ve Sonrasına Ait Gelenekler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2001): 63-78.
- Gündüz, Şinasi. "Oruç". *Din ve İnanç Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayıncılık, 1998.
- Gündüz, Şinasi. *Son Gnostikler Sâbiiler, İnanç Esasları ve İbadetleri*. Ankara: Vadi Yayıncılık, 1995.
- Hamidullah, Muhammed. "Niçin Oruç Tutarız?". Trc. Osman Keskiöglü. *Diyanet İşleri Reisliği 1960 Yılı (1960)*: 8-14.
- İlhan, Mehmet – Arslan, Hammet. "Bîrûnî'nin "Kitâbu Batenceli'l-Hindî" İsimli

- Risalesi Yogasutra'nın Bir Çevirisi midir?". *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 10/3 (2013): 25-84.
- Islam, Thowhidul. "Hinduizm, Budizm ve İslam'da Oruç: Mukayeseli Bir Çalışma". *Ramazan ve Oruç*. Ed. Berat Açıl v.dğr. 63-78. İstanbul: Belikan Basım, 2015.
- İzzetbegoviç, Aliya. *Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar*. Trc. Hasan Tuncay Başoğlu. 33. Baskı. İstanbul: Klasik Yayınevi, 2018.
- Kahraman, Ahmet. "Eski Dinlerde ve İslam'da Oruç", *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]* 10/112-113 (1971): 318-319.
- Kazimov, Saleh. "İslamdan Əvvəlki Dinlərdə Oruç", *БакыДювлятУниверситет иИлациятФакциясини. Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi* 9 (Nisan 2008): 381-393.
- Keskioğlu, Osman. "Tefsire Göre Oruç". *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]* *Ramazan Özel Sayısı*. 4/1-2 (1965): 3-6.
- Kutsal Kitap. *Kitab-ı Mukaddes Şirketi (Yeni Çeviri)*. İstanbul, 2018.
- Öztürk, Nermin. "Hinduizm'de Ganga Arti Ritüeli". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (Aralık 2018): 71-98.
- Piper, John. *A Hunger for God: Desiring God though Fasting and Prayer*. Crossway: Wheaton, Illinois, 1997.
- Selbie John. A. –Gray, Louis H. "Fasting". *Encyclopedia of Religion and Ethics*. Ed. James Hastings. Edinburg: T.&T Clark, 1912.
- Şener, Mehmet. "İtikaf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 457-459. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Tosun, Aybiçe. "Bir Din Eğitimi Uygulaması Olarak Kuzey Amerika Yerlilerinde Oruç: Mi'kmaq Kabilesi Örneği". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2015): 89-106.
- Uludağ, Süleyman. "Takva", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 484-486. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Webb, Barry. *Yeşaya'nın Mesajı*. İstanbul: Haberci Yayınevi, 2010.
- Yitik, Ali İhsan. "Oruç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33: 414-416. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Yüksel, Fatma "İlâhî Dinlerde Oruç". *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi* 5 (2008): 34-37.
- Jewish Holidays: Fasting & FastDays, Erişim: 13.05.2019.
<https://www.jewishvirtuallibrary.org/fasting-and-fast-days#1>